

landgildepersil og udgjorde kun 10 % af udsæden (s. 258, jf. s. 237). Men havde forfatteren også benyttet de af Poul Rasmussen udgivne jordebøger over Århuskirkens gods, bispens i 1544 og kapitlets 1600-1663, ville han have kunnet læse, at de fleste af kirkens ejendomme ydede lige dele rug og byg. I analysen af det centrale kildemateriale skal fremhæves hans meget vigtige iagttagelse vedrørende rotationsangivelserne i matriklens markbøger. Når overalt på Sjælland taxermændene i 1682 om de dårlige jorder oplyste, at de hvilede i mere end ét år, f.eks. 6, 12 eller 18 år, kan Frandsen påvise, at dette ikke er en beskrivelse af den faktiske rotation, men en taxering af jordens ydeevne (s. 42), en iagttagelse han senere (i *Fortid og Nutid* 1986, s. 117-23) har dokumenteret nøjere og bevist.

Vang og Tægt er en god bog om et vigtigt emne. Den sammenfatter og analyserer et stort stof og fortæller os meget væsentlige ting om, hvordan landbruget og landsbyen fungerede. Det er tilmed en velskrevet og en smuk bog, udstyret med de imponerende rekonstruktionskort over landsbyer og herreder. Og sammenstillingen af de to kort, jordbundskortet og dyrkningssystemerne, må vær selvsagt til at indgå i de almindelige fremstillinger af Danmarkshistorien.

Erik Ulsig

Ole Fenger og Erling Ladewig Petersen: *Adel forpligter... Studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede.* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser 51:1, 1983). 382 s., 200,- kr.

Emnet belyses i to afhandlinger fra hver sin synsvinkel, Ole Fenger fra en overvejende retshistorisk og Erling Ladewig Petersen fra den socialhistoriske syns-

vinkel, han allerede i en lang række arbejder har anvendt på perioden. Hans afhandling er i hovedtrækkene udarbejdet 1963-64 og flere af resultaterne har forfatteren offentliggjort andre steder.

Tidligere retshistoriske behandlinger af den adelige gældssætning har, som Ole Fenger indledningsvis gør opmærksom på, været utilstrækkelige, fordi gældsretten på mange måder gik på tværs af senere tiders retsopfattelse.

Ikke blot var der tale om at hele retssystemet var standsopdelt, men i modsætning til idag var den normale sikkerhed for gæld personlige forpligtelser, og manglende betaling medførte skarpe sanktioner mod de involverede personer og ikke blot mod deres formue.

Da fast ejendom kun gav sikkerhed, hvis kreditor overtog pantet, var den eneste mulighed for at udvide sikkerheden normalt at få flere til at kautionere for gælden som forlovere. Disse var fuldstændigt ligestillede med hovedmanden – den fulde gæld kunne indkræves hos enhver af dem uden først at have været fordret hos hovedmanden. Da der yderligere ingen tinglysningspligt var og ingen prioritering af gæld, var det en farlig og uoverskuelig forpligtelse at påtage sig.

Ladewig Petersen søger at finde årsagerne til, at man i det hele taget vovede det. Gennem undersøgelser af nogle af de få adelige, hvis gældsforhold tilnærmelsesvis kan oplyses, viser der sig to hovedmotiver: dels at sikre nære slægtninge i deres ejendom og stand, dels at sikre sig selv skyldnerens ejendom. Betalte en forlover gælden, havde han ret til at få gælden indfriet ved godsudlæg hos skyldneren. Hvad motivet har været i de enkelte tilfælde er ikke altid klart at se i dag og har måske heller ikke været det dengang, men resultatet blev et net af gældsforpligtelser, der bandt adelens økonomiske skæbner tæt sammen.

Vendt direkte mod ældre dansk forsk-

ning – og måske indirekte mod nutidig udenlandsk – ser Ladewig Petersen ikke et (umoralsk og degenereret) overforbrug som årsag til den øgede gældssætning, man kan konstatere fra 1500-tallets ende. Derimod peger han på de matte konjunkturer i Europa, der dels nødvendiggjorde en produktionsomlægning, dels gav økonomiske problemer for mange, specielt mindre godsejere og dermed øgede spekulationsmuligheder. Produktionsomlægningen kan dog næppe anses for meget kapitalkrævende. For Holger Rosenkrantz, hvis opbygning af øksneproduktion fremhæves, udgjorde investeringerne, i praksis opkøb af stude til opfedning, kun rent undtagelsesvis over 10 % af de samlede udgifter, og under alle omstændigheder ville studene være solgt i løbet af et år. Spekulationsmotivet derimod understøttes af, at det i samme tid blev mere almindeligt at søge at bevare godser udelt ved arvedelinger med de økonomiske forviklinger, der fulgte.

Ole Fenger beskriver retssystemets reaktioner på denne øgede adelige gældsætning. Hovedindtrykket synes at være at retssystemet reagerede på udviklingen, og sjældent kan betegnes som fremsynet: nogle problemer havde det selv skabt. Fra ca. 1595 bliver det praksis, at gældssager rørte den adelige ære, og derfor kun kunne pådømmes af rettertinget, men det er først fra 1616, at konge og rigsråd begynder at ændre gældslovgivningen. Vigtigt er her indførelsen af en art konkurs i 1623, hvor formuen blev delt mellem kreditorerne og debitor til gengæld undgik de ubehageligheder, der kunne følge af hans personlige hæftelse for gælden.

At rigsrådet vedtog disse love, skyldtes næppe blot, at de som retterting ikke kunne undgå at se det stigende antal gældssager. Som Ladewig Petersen viser, dominerede højadelen blandt kreditorerne, og gældssætningen var et led i

den koncentrationsproces i det danske adelsgods, han så mange steder har beskrevet. Gæld til ikke-adelige spillede omkring 1623 ikke nogen stor rolle. Der synes overvejende at have været tale om købmandsgæld og ikke egentlig udlånsvirksomhed. Udlånsiveren begrænsedes af, at ikke-adelige ikke måtte besidde adeligt gods. Det gjaldt principielt også efter, at de fra 1623 kunne få adeligt gods tildelt ved konkurser; nu skulle det blot sælges inden år og dag.

Adelsvældens senere år viser imidlertid en kraftig stigende adelig gæld til ikke-adelige og eksistensen af adeligt gods på ufris hænder. Dette gods' omfang blev ikke i sig selv truende – det udgjorde omkring en procent af det samlede adelige gods – men det blev et principielt stridspunkt mellem adel og borgere, særlig omkring kravet om salg inden år og dag, der dog foreløbig blev afsluttet da det i 1641 blev fastlagt, at godset kun skulle sælges, hvis det blev til en rimelig pris.

Den væsentligste forandring i obligationsretten i denne periode er dog den forordning af 1632, der muliggør tinglyst sikkerhed i fast ejendom, og dermed bliver det vigtigste led i den overgang fra personhæftelse til realkredit, som Ole Fenger fremhæver som det væsentligste i perioden, et synspunkt, man uden vanskelighed kan følge ham i. Vanskeligere er det – alt national forfængelighed til trods – at forstå Ole Fenger, når han fremhæver realkreditens gennembrud i det danske retssystem som særlig tidlig i europæisk målestok, specielt i forhold til romerretsligt prægede retssystemer. De fleste vesteuropæiske landes lovgivning tillod på det tidspunkt lån med sikkerhed i fast ejendom, og snarere end Romerretten synes det oprindeligt feudale fideikommissystem at have lagt hindringer i vejen for adelslånoptagning.

De to afhandlinger supplerer og

kompletterer på mange måder hinanden, men de kan også stilles op overfor hinanden. Det gælder i mindre punkter – størrelsen af den lovlige rentefod – men måske også i hovedlinierne. Hvor man fra Ole Fenger får indtrykket af en kortsigtet trial-and-errorlinie, ser Ladewig Petersen en bevidst politik for at kanalisere borgerlige over i adelig godproduktion. Med begrebet borgerlige anvendes måske en noget for bred og lidt for synteskabende pensel. Det er denne borgerlige gruppe, der i stigende omfang udlåner penge til adelen, og der ved at kræve lige adgang til honores et officia i 1558 også krævede adgang til den adelige jord. Denne borgerlige gruppe består ved nærmere eftersyn også af de kapitalstærke universitetsprofessorer, der de jure naturligvis var gejstlige. De havde en stor, måske den største del af udlånsmassen, og deres midler var næsten udelukkende anbragt i udlån til adelen, men de kan på trods heraf næppe regnes blandt reformtilhængerne i 1661. Snarere end ønsket om at blive godsejere var årsagen til udlån til adelen mangelen på andre rentable udlånsmuligheder. Det skyldtes de dårlige eksportkonjunkturer, der gav de normale købmænd store problemer og usikre fordringer hos adelen. Tilbage af den borgerlige gruppe med kapital er kun de »embedskøbmænd«, der profiterede på statsleverancerne, og bag hvis krav om adgang til honores et officia, man snarere ser ønsket om indtægtsgivende embeder end kriserammede, omend måske nok agtværdige adelsgodser. Købmændenes interesse for godsejendom var, som Lawrence Stone netop har påvist det for Englands vedkommende, begrænset, og også efter 1660 synes godsejerstanden overvejende at være blevet rekruteret fra landbruget selv eller embedsstanden som i England.

Ole Bay

Finn Stendal Pedersen: *Fjelstedgården. Et gårdbrug i Den fynske Landsby*. Odense Universitetsforlag 1985. 110 s., ill. + kortbilag, 109,80 kr.

Om Fjelstedegnen på Nordvestfyn hedder det i 1843 i Odense Amts Beskrivelse, at den udmærker sig ved sine velhavende bønder, der »måske af alle bønder i landet have den største sans for renlighed, orden og pyntelige boliger« (s. 57).

En af disse pyntelige boliger er Fjelstedgården, i dag blandt det odenseanske friluftsmuseum, Den Fynske Landsbys største attraktioner. Bogen giver en særdeles instruktiv beskrivelse af denne gård, ikke blot, som vanligt, af bygningshistorien – udredningen omkring kaminhustypen, sulekonstruktionen og rekonstruktionsproblematikken er ellers spændende nok – men af hele gårdens historie ved at inddrage alt tilgængeligt arkivmateriale rækkende fra de ældste matrikler over kirkebøger, skøder, udskiftningsmaterialer m.m. til den sidste brandtaksation i 1903. Gården blev i 1944 taget ned og flyttet til Odense; at der ikke ved denne lejlighed gennemførtes en arkæologisk undersøgelse af byggegrunden må i allerhøjeste grad beklages. Følgen er, at vi kun med sikkerhed kan dokumentere det karakteristiske firfløjede anlæg tilbage til omkring 1780. Fra 1682-1943 sad kun to slægter på gården, den sidste fra 1760, og faktisk kan stuehusets bohaves følges tilbage til 1760, noget ret enestående, som gør møbelplanen særlig interessant.

Forfatteren påviser den nøje sammenhæng, der er mellem bygningerne og produktionsforhold m.v., og han er derved blevet fristet til at gå det skridt videre at gennemgå marksystemet i Fjelsted by før og efter udskiftningen i 1785. Det er meget heldigt, for først derved får man den fulde baggrund for at forstå bondegården i funktion. Marksy-